

Jelenkori szokások virtuális gyűjteménye

Lucia Luidold – Ulrike Kammerhofer-Äggermann,
Hrsg.: Bräuche im Salzburger Land 1–2. Zeitgeist,
Lebenskonzepte, Rituale, Trends, Alternativen. Im Winter und
zur Weihnachtszeit. Salzburger Beiträge zur
Volkskunde 13–14. Salzburg, 2002–2003. (CD-ROM)

A Salzburger Volkskultur és a Salzburger Landesinstitut für Volkskunde további intézményekkel együttműködve adja ki Salzburg tartomány szokásait bemutató, német nyelvű, tudományközi CD-ROM-sorozatát, melynek eddig megjelent két kiadványa a kalendáris szokásokat tekinti át. A harmadik és egyben utolsó lemez *Családban és társadalomban* címmel várhatóan 2004-ben jelenik meg.

A kiadványsorozat célja kettős: egyfelől a tudományos igényeknek kíván megfelelni, másfelől a nagyközönségnek is szól, részben pedagógiai célzattal. Ezért készítőinek kompromisszumos megoldást kellett választaniuk. Hogy „fogyaszthatóvá” váljék az anyag, sem monografikus teljességre, sem valamiféle mélyenszántó elméleti koncepció kidolgozására nem törekedtek.

A CD-sorozat szerzői a szokásvilág funkcionális szemléletét hangsúlyozzák: elsősorban Hermann Bausinger tübingeni iskoláját és annak kritikai attitűdjét követve elvetik az eredetvizsgálatot, és a komplex kortárs kultúra holisztikus vizsgálatával nemcsak archaikus vagy különleges, hanem minden jelenvaló szokás bemutatására törekednek, azok társadalomban betöltött szerepét keresve. A kritikai szemlélet más módon is megjelenik: igyekeznek leírni a helyi politika által újra és újra kiaknázott „hagyomány” és „identitás” fogalmi mögött meghúzódó kulturális valóságokat, a „mi” és „ők”, a szokások „előadói” és „nézői” között kifejeződő tényleges tartalmakat. A mindig csak itt és most értelmezhető regionális és lokális identitások kulcsfogalomként jelennek meg a kiadványokban. Az önreflexió elsősorban a két világháború közötti néprajztudomány kritikájaként szintén számtalanszor visszatér a CD-ken.

Az első lemezen a kiadvány alkotói a szokás fogalmának önálló értelmezése helyett négy, egymástól merőben eltérő definíciót idéznek kommentár nélkül Harvey Cox, Ingeborg Weber-Kellermann, Martin Scharfe és Konrad Köstlin tollából. Ezek között találunk olyat, amelyik csupán a dramatikus szokásokat sorolja a fogalomhoz, és olyat, amelyik tágabban értelmezve minden szokáscselekvést ebbe a körbe sorol. A második CD-n már egy önálló fejezetben írja le Konrad Köstlin a szokás saját, tág értelmezését (csoportok, emberek megegyezése praktikus célok érdekében). A kiadványok szövegében következetesen a „Brauch” szót használják, a „Brauch” és „Sitte” kifejezéseket nem határolják el. A népszokás kifejezést nem használják, ugyanakkor a „nép” megjelenik

más terminusokban (elsősorban a népi kultúra kifejezésben), anélkül hogy meghatároznák jelentését. A gyűjtemény falusi és városi adatokat egyaránt magában foglal, melyek nagyrészt különböző hagyományőrző csoportok tevékenységeit, a folklorizmus, illetve megalkotott hagyományok különböző formáit, a kultúraipar fogyasztásra szánt termékeit jelenítik meg. Magát a folklorizmus kifejezést sehol nem használják. Pedig jól mutatja a hagyományápolás, hagyományteremtés, hazaszeretetre nevelés és a közösségtudat erősítése érdekében körülbelül száz éve létrejött salzburgi szervezetek jelentőségét, hogy 1998-ban összesen mintegy 33-40 ezer tagjuk volt (az adatokat ellentmondásosan közlik a különböző alfejezetekben), és a kiadványokban bemutatott szokások jelentős részét ők „ápolják”. Számtalan fogalmat használnak viszont különösebb meghatározás nélkül (például kultusz, ünnep).

A gyűjtemény kereteit elvileg a térbeli és időbeli meghatározottság adja: Salzburg tartomány valamilyen formában ma is gyakorolt szokásait tekintik át egészen a jelenig (a jelenkutatás itt tehát a napjaink viszonyaira vonatkoztatott változásvizsgálatot jelent). Ugyanakkor a földrajzi határok is rendkívül esetlegesek: sok témát meglepő módon csak más vidékek, sőt más nemzetek, országok vonatkozásában járnak körül, és szó sem esik salzburgi adatokról, más esetekben pedig csupán általánosságban írnak egyes szokásokról, jelenségekről. Az idő kezelése is változó, hol az ókortól jutunk el napjainkig, hol pedig szinte csak a kortárs viszonyokat ismerhetjük meg.

A kiadványsorozat egyszerre hatalmas tanulmánygyűjtemény és kisebb adatbázis. Mindkét lemez hat főfejezetet és ezeken belül számtalan (az első CD-n kilencven, a másodikon száznegyvenkettő) alfejezetet, gyakorlatilag különálló tanulmányokat tartalmaz. A tanulmányok közérthető nyelven, rövid és hosszú változatban is olvashatók, ugyanakkor a szerzők széles köre miatt igen eltérő színvonalúak és arányúak. Az írások nem mindig adják a leírás és értelmezés megfelelő egyensúlyát. Gyakran utalnak arra, hogy az adott alfejezet egy összefoglaló, de nem derül ki, hogy minek, mely könyvnek a rezüméjéről van szó. A szakirodalmi hivatkozás is esetleges, néhol bőséges, másutt teljesen hiányzik, és szerkesztésük sem egységes. És mivel a kiadványok rengeteg szerző írását közlik, akik között nem osztották el megfelelően a témákat, ezért gyakran találkozhatunk fölösleges ismétlésekkel és ellentmondásokkal. Mindkét lemezen a hatodik főfejezet *A továbbolvasáshoz* címmel a néprajz korai időszakából származó tanulmányokat, a Zeitschrift Salzburger Volkskultur válogatott cikkeit és a CD tanulmányainak mellékleteként közreadott interjúkat tartalmazza.

A CD-ken található dokumentumok különböző múzeumok és (magán)gyűjtemények anyagából összeválogatott, különböző műfajokat magában foglaló archívumot alkotnak: lejegyzett adatok, fényképek, filmek és hangzó anyagok, csak itt publikált dokumentumok és már nyomtatásban megjelent szövegek egyvelegét képezik.

A két lemez színvonala nem egyforma, hiszen a második kiadvány az elsőhöz képest tartalmában és formájában is kevésbé következetes, sokkal kevesebb tanulmány alkalmaszta és fejti ki a néprajzi jelenkorkutatás módszereit, és igen gyakran elmaradnak az értelmezések is, megelégszenek leírásokkal, történeti áttekintésekkel.

A CD-ken található anyag kezelése sokféleképpen lehetséges: a lapozható oldalakból összetevődő alfejezeteken belül számtalan link segítségével ugorhatunk más-más oldalakra, nézhetünk meg képeket, filmeket, hallgathatunk meg hangzóanyagokat, vagy nyithatunk meg a világhálón található különböző honlapokat (a múzeumoktól a néprajz-

zi társaságokon keresztül az osztrák állami honlapig stb.); továbbá különböző menük segítségével kereshetünk ki célirányosan egyes adatokat (a fényképek, filmek, hangzóanyagok, szerzők, szakirodalom és internet-linkek mutatói mellett kulcsszavak megadásával kereshetünk ki egyes kifejezéseket bármely szöveges részben). Sajnos a szerzők sem földrajzi mutatót, sem „tárgyszókatalógust” nem készítettek. Előnye viszont a kiadványnak, hogy minden közölt dokumentumnál megjelölik több-kevesebb pontossággal a forrást. Az oldalak formailag is jól kidolgozottak, a design viszonylag egyszerű, így nem válik a használhatóság rovására. Majdnem minden tanulmányt „oldaljegyzetként” jó minőségű, kinagyítható, fekete-fehér és színes képek sora kíséri, az ugyanott ikonként föl tüntetett filmek és hangzóanyagok száma kisebb.

Az első CD a téli ünnepkört foglalja magában. Első főfejezete (*Szokások és identitás*) a kiadvány alapelveit ismerteti, a második (*Az ember és szokásai*) pedig különböző fogalmakról szóló tanulmányokat tartalmaz (szokás, identitás, idő, vallás, egyesületek, kultúrtörténeti módszer). A többi főfejezet tartalmi elkülönítése igen esetleges; sokszor nehéz eldönteni, hogy egyes szövegek miért az adott főfejezetbe kerültek.

A harmadik főfejezet (*Karácsony tegnap és ma*) a téli ünnepkörhöz sorolható szokások történetét írja le és elemzi számtalan tanulmányon keresztül, melyek a legkülönbözőbb módszerekkel világítják meg a változások irányát. Különös előnye ennek a fejezetnek a sok kvalitatív kutatás, a metódusok kifejtése és sokfélesége és ezen kutatások eredményeinek (többnyire) első közlése. Elsőként a karácsony kortárs, szekularizált viszonyait, az „ajándékozás ünnepét”, a „család ünnepét” mutatják be, amit a karácsony középkortól napjainkig való történeti áttekintése, majd az újkori salzburgi karácsony leírása követ. Bemutatják egy 2001–2002-es történeti kutatóprogram módszerét (*A karácsony társadalmi szerepének változása 1800 óta*), amely programon a lemez több további tanulmánya is alapul. Több tanulmányban is – a kritikai kultúrakutatás szemléletét követve – a kvantitatív adatokon alapuló kérdőívezés hátrányait fogalmazzák meg, és a kvalitatív adatok elérését lehetővé tévő életútinterjú módszerét helyeslik. Ezt erősíti meg tanulmányok egész sora: bemutatják a paraszti karácsony 20. századi változását; leírják a munkások téli ünnepkörét a 19–20. században; ismertetik egy falu, majd egy öregek otthona sajátos karácsonyi szokásait, s mindezek az elemzések életútinterjúkon alapulnak. Az önéletírások értelmezése is több fejezet témája parasztok, illetve munkások vonatkozásában, és két tanulmány is iskolásokkal íratott dolgozatok elemzésével foglalkozik, melyekben a 11–15 éves gyermekek saját élményeiket, valamint felmenőik emlékezéseit írják le. Bemutatják egy 2001-es jelenkorkutatás eredményeit (*Salzburgi karácsonyi szokások*), ami nyílt kérdőíveken és klaszteranalízisen alapul, és a szokások kortárs viszonyokhoz való állandó alkalmazkodását hivatott bizonyítani. Egy fotóantropológiai fejezet a salzburgi karácsonyi vásár megfigyelésén keresztül ismerteti a vásárlási szokásokat. Szó esik még a karácsonyhoz köthető szépirodalomról (Dickens, Andersen) és mesékről (anélkül azonban, hogy ezek bármiféle konkrét társadalomtudományi elemzését adnák), Dickens *Karácsonyi ének* című regényének megfilmesített változatairól, az 1850–1938 közötti napisajtóban megjelenő karácsonyi témákról, a zsidóság chanukkájának karácsonyhoz való hasonulásáról (ami a 19–20. századi akkulturációt és asszimilálódást érzékelteti), a nemzetiszocialista propaganda által átítatott karácsonyról, a karácsonyfa történetéről és meglepően röviden a szilveszterről és az újévről.

Az *Előkészítés és ünnep* című főfejezet színvonala elmarad az előzőhöz képest, in-

kább adatközlésre, történeti és földrajzi áttekintésekre szorítkozik, és rendkívül heterogén tartalmú. Olvashatunk benne az ünnep fogalmának általános értelmezéséről, legendákról, bibliamagyarázatokról csakúgy, mint az adventi időszak mindenféle szokásairól, az evangélikusok téli ünnepkörének sajátosságairól, a Mikulásról, az ajándékozásról, a karácsonyi ételekről vagy épp a gyermek Jézus különböző ábrázolásairól. A legtöbb alfejezet a különböző adománygyűjtő szokásokat írja le (például háromkirály-járás, csillagjárás).

A *Játékok, szokások, dalok* című főfejezet koncepciója valamelyest kézzelfoghatóbb, ám itt is vannak „kakukktojások”. Alfejezetek sora foglalkozik a karneváli jellegű szokásokkal (történetükkel, mai „ápolt” formáikkal, megalkotott új típusaikkal), melyek során maszkos (krampusz)alakok vonulnak fel számtalan településen, elsősorban vízkereszt napján. Több írás mutat be egyes településeken fennmaradt sajátos szokásformákat, majd különböző szempontok szerint vizsgálják a karácsonyi dalok történeti alakulását. Külön hangsúlyt kap a *Csendes éj* című ének, minthogy Salzburgban szerezték 1818-ban.

A második lemez a tavasztól ősziig terjedő időszakot tekinti át, melyben a szerzők az első CD-hez képest sokkal inkább a pedagógiai célzatra helyezték a hangsúlyt. Talán ennek következtében maradnak el szinte teljesen a módszertani bevezetők, fogalmi tisztázások stb., és a szövegek leegyszerűsödnek a leírás és értelmezés népszerűsítő stílusú műfajaira. A megközelítési módok kevésbé színesek; sok alfejezet csupán másodlagos források alapján íródott. Az európaiság és tolerancia hirdetése markánsabb, amit a szokások nemzetköziségének aláhúzásával és az európai etnológia gyakoribb emlegetésével is kifejeznek. Ebből adódóan sokkal kevesebb konkrét, a salzburgi tartományra vonatkozó adattal találkozhatunk, illetve sok fejezet valójában szomszédos területekről szól (például Steiermark, Berchtesgaden, München vidéke), ami magának a kiadvány címének (*Szokások a salzburgi tartományban*) is ellentmond.

Az első főfejezet (*Szokások és identitás*) ismét a kiadvány alapelveit, a néprajz mibenlétét, a fontosabb fogalmakat foglalja össze. A további négy főfejezet lényegesen jobban körülhatárolt, mint az első lemezen, ugyanakkor meglepő asszociációk is megjelennek.

A második főfejezet (*Karnevál, böjt és húsvét*) a címben foglaltakat összekapcsolja sok más jelenséggel. A farsangi szokásoknál leírják a velencei karnevál történetét, a bécsi operabált csakúgy, mint Salzburg tartományának karneváljait, azok történetét és jelenét, s két fejezetben a 8–15 éves iskolásokkal íratott dolgozatok alapján értelmezik a gyermekek élményeit és felmenőik emlékezéseit. A húsvéti időszak bemutatásánál nemcsak a böjt és a húsvét kialakulásáról, mai szokásairól, a passiójátékokról, a szent sírokról olvashatunk, hanem a pészachról, a ramadánról, a pótvallásként megjelenő testkultusról és az egész éven át tartó böjt divatjáról is. Itt is találkozunk a 8–15 éves gyermekek hasonló módon megíratott dolgozatainak elemzésével, valamint a 20. század első harmadában készült húsvéti képeslapok csoportosításával, továbbá egy tojásfestő művész bemutatásával stb. Mégis hiányérzete támad az olvasónak, mivel a szokások mai életéről nem kap teljes képet.

A *Búcsújárás és körmenet* című főfejezet sokkal inkább teljességre törekvő: a zarándoklat egyetemes és keresztény története, a szentkultusz mibenléte, a vallásos és világi zarándoklat elkülönítése és más egyebek után a szerzők számtalan konkrét búcsú múltjára és kortárs formáira hoznak példát a salzburgi tartományból és környezetéből (sőt

Andalúziából is). Több írásban is kitérnek a barokk kor eseményeire, reformjaira, Hieronymus Colloredo érsek szerepére, ugyanakkor meglepő a rossz idő elleni harangozás egykori szokásának külön alfejezetben való leírása csupán azért, mert Colloredo föllépett ellene.

A *Zene, szó, tánc, intézmények* című főfejezet végképp elrugaszkodik a kiadványsorozat koncepciójától, hiszen már a „zenei népi kultúra” („*Musikalische Volkskultur*”) körébe sorolt, számtalan alfejezetben taglalt terület – az egész nem professzionális zenélés – sem tartozik szorosan a szokások, a cselekményesség világába, a múzeumok, kulturális szervezetek, nyári egyetemek és a salzburgi irodalmi élet népszerűsítő leírása pedig sok helyütt már összefüggésbe sem hozható a CD-k valódi tartalmával. A zenei írások között szó esik a különböző szokások dalairól, a „népzene” történetéről, mai életéről, pedagógiai jelentőségéről, a rezesbandákról, műfaji különbségekről, tudományos archiválásról stb. A táncokat sokkal rövidebben tekintik át, és csupán a jelenre koncentrálnak. Zene és tánc bevonása a kiadványsorozatba az egész tematikát a „hagyomány” általánosabb és még kevésbé megragadható kategóriájához közelíti. Ebben a fejezetben írnak még különböző téli szokásokról, birkózásról, májusfaállításról is, ugyanakkor hiába keressük a pünkösdi, a nemzeti ünnepek és sok egyéb idevágó téma kifejtését.

Az utolsó tematikus főfejezetben (*Hagyományok és ellenvilágok*) ismét körüljárják a „haza” ideájának szokásokat is felhasználó megalkotását, a lokális és regionális identitás megteremtését, majd a szabadidő eltöltésének módjairól (például fitness és wellness), az (alpesi) turizmusról és az ehhez kapcsolódó kulturális reprezentációkról (például Mozart-golyó), a vadászatról és halászatról, végül pedig a halloween mai elterjedéséről kapunk képet. Mindezek között váratlanul megjelenik például a legelőgazdálkodás néprajzi leírása, különböző középkori mondák ismertetése és a németországi Berchtesgaden szinte egész évi szokásvilága is.

A gyűjtemény az identitás fogalmának középpontba helyezésével, a különböző etnikai és egyéb csoportok szokásainak dokumentálásával és bemutatásával végső soron a „mi” és „mások” megértését, elfogadását szolgálja. A CD-k fő erénye a néprajztudomány szempontjából is helytálló, többnyire megfelelően dokumentált anyag népszerűsítése, ami nem merül ki a tudomány tárgyát képező adatok ismertetésével és értelmezésével, hanem fogalmak, irányzatok, elméletek és módszerek kifejtésével, tudománytörténeti áttekintésekkel, szakemberek életműveinek leírásával és bőséges szakirodalom közlésével magát a tudományt is közelebb hozza az „olvasókhöz”.